

Persze, mint minden alkotásnak, a munkának is megvan a maga dialektikája. Nem úgy kell dolgozni, hogy abba testileg-lelkiileg bárki is belerokkanjon, hanem úgy, hogy ab-

ban egyén és közösség is örömet lelje.

Dér és Sarkadi műve is ilyen igények felé mutat.

SZÜCS IMRE

FELELŐS KÜZDELEM

ILLYÉS GYULA: *Minden lehet.*

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973.

A *Minden lehet*, Illyés Gyula verseinek új kötete abba a sorba illeszkedik, amelyet az 1956 nyarán kiadott *Kézfogások* című verseskötet kezdett meg, s az *Új versek* (1961), a *Dőlt vitorla* (1965), majd a *Fekete-fehér* (1968) folytatott. A múlt idővel és az emberi élet végzetes mulandóságával vívott küzdelmek adtak e könyveknek különös költői szenvedélyt és evokatív erőt. A költő a hanyatló test és a szorongó tudat köznapi drámáit élte át, a pusztulás bizonyosságával viaskodott. Minden emberi bölcselkedés legnagyobb kérdésével: a halál faggató, gyöttrő gondolatával küzdött, hogy valamilyen gyakorlati egyezkedést hozzon létre a felismert kényszer és a tiltakozó szenvedély között. A pusztulás tényét már a *Kézfogások* verseiben elfogadta, nem törekedett arra, hogy a metafizika kétes terepén kerülje meg a fenyegető végzetet. Ellenkezőleg: az emberi élet valóság és adott keretei között próbálta megtalálni a pusztulás ellenszerét. A metafizikai kérdést etikai kérdésre váltotta, s az abszurd halál ellen a humánus élet racionalis és gyakorlati eszményeit sorakoztatta fel (pl. *Mors bona, nihil aliud* című versében). Kritikussai most is találóan jegyezték meg, hogy a metafizika kérdéseire nem metafizikus választ adott.

Illyés valóban az emberi élet immanenciájában kereste a megoldást azokra a problémákra, amelyeket mások vagy fel sem vetnek, vagy

valamiképpen a transzcendenciába utalnak. S általában a munkás, alkotó élet, valamint az emberi személység közösségi elhelyezkedésének eszméjéhez jutott. Nem minden belső küzdelem nélkül, s nem olcsó győzelem gyanánt. Hiszen az eszmélet nyugalmaért állandóan meg kellett küzdenie, s az eszmények biztonságához a vergődésen, a csüggedésen, az időleges leszámolásokon át vezetett az út. Arcának derűs nyugalma látszat csupán, ha méltatói gyakran e derű szerencsés birtokosának tekintik is. Van egy verse, a *Mohács*, amely a csatamezőn elpusztult ifjú király alakját idézve beszél arról a szorongásról és gyöttrődésről, amely a látszólagos nyugalom és főként vasálarca mögött rejtőzik. Illyés derűje, biztonsága és nyugalma is gyakran álarc csupán, amely mögött émesztő gondok és kínzó kérdések rejlenek.

A győzelem, ha van egyáltalán, az eszmélet küzdelmeiben születik. Nem harsány ez a győzelem, hiszen a vívódás, amely megelőzte, s törékenysége, amely létét veszélyezteti, óvatosságra int; és a költő is inkább a küzdelemben magában, mint a küzdelem eredményében látja az ember lehetőségeit. »Higgyétek — mondja a *Kháron ladikján* záró mondataival —, hogy a halál: legyőzhető, ha én, lám, elestem is. Ha mind elesünk is; kitérőn, magányos hátvédként, a végsőkig, ahogy megfogadtuk.« Illyés humánus értékeket kifejező erkölcsi rendszerben

gondolkodva próbál helyt állni abban a küzdelemben, amelyet a pusztulással és az idővel folytat. És ebben az erkölcsi rendszerben kitüntetett helye van a teremő munkának, amely tartósabb eredményével és az alkotás szenvedélyével egyaránt a személyes emberi élet értékét szolgálja, s fegyvert jelent az idő, a pusztulás ellen viselt küzdelemben. Valójában éppen az alkotó munkában ölt alakot az életnek az az immanens ereje, amely eredményesen tud szembeszegülni a romlás, a pusztulás erőivel. Illyés több súlyos versében is kifejezésre juttatja ezt a gondolatot, a legnagyobb hangsúllyal talán a *Teremteni* című széles ívű költeményében, amely munkára és vállalkozásra alapozott etikai rendszerének mintegy foglalta.

Illyés a teremő-tevékeny életben keresi az ember védelmét és igazolását, cselekvésre alapozott etikájának azonban semmi köze a voluntarisztikus életfilozófiákhoz. Nem szíveli a harsány aktivizmust és a harcoss indulatokat, nem akármilyen cselekvésért emel szót, hanem a megfontolt alkotó munkáért, amely nem vágja, inkább orvosolja a sebeket. Ezért lesz ennek a teremő-alkotó cselekvésnek az erkölcsi példája és szimbóluma az asszonyi munka, miként a *Ditirambus a nők-höz* című költeményben olvasható. Illyés egész etikai rendszert dolgozott ki ennek a jelképnek a nyomán: az általa javasolt cselekvés nem hősi erőfeszítést, nem vakmerő bátorságot követel, hanem áldozatos és folyamatos munkát, amely mindig tekintetbe veszi a cselekvés körülményeit és lehetőségeit. Bizonyára a magyar történelem tapasztalatai és tanulságai is belejártak abba, hogy ez az etikai rendszer kialakult. Hiszen történelmünk anynyi fájdalmas példáját mutatja a meggondolatlan s ezért felelőtlen cselekvésnek, a közösségi energiák váratlan s pusztító robbanásainak, s oly ritkák a folyamatosan alkotó, megfontoltan építő és szervező korcsakok.

Az áldozatos és folyamatos munka etikája, mint említettük, az asszonyi tevékenység ösztönös erkölcsére utal. A *Ditirambus*... legalábbis az asszonyi munka rendjét és morálját használja jelkép gya-

nánt. Az új kötetben megjelent költői vallomás, a *Gyermekkorom lángjai* pedig — pár sorban — egész »filozófiát« rajzol a női természetben kifejezést nyerő erkölcsi és kulturális elv köré. »Előbb voltam — már gyermekként — ateista, mint istenhívő — olvassuk. — (...) Isten úgy nem környékezhette azt a (prédikátor össel alapozott) házat, akár a megriasztott özek. De a távoli gyönyörű lány, ki úgy lett anya, hogy nem ismert férfit: Mária egyszer csak, tízéves korom körül forrón rámküldte varázsát, abban a rideg kálvinista világban is, forrón épp attól, hogy az oly hideg volt. Hogy istennek voltaképp nőneműnek kellene lennie, ez a szív vágya. Hogy istent nem asszonyi hasonmásra teremtetten meg az ember, kultúránk buktatója.« Illyés ebben a pár sorban azokkal száll vitába, akik az erőt, a tekintélyt és a hatalmas méreteket tisztelik, s az erő princípiumát teszik a cselekvés meghatározójává. A hagyományos »férfiaktivitás« és »férfimorál« helyett az »asszonyi« erkölcsre és tevékenységre adja szavazatát: türelemre, állhatatosságra, hűségre, az asszonyi természet megtartó erényeire.

Az emberi kultúra klasszikus világmagyarázó mítoszai jól ismerték annak az etikai rendnek az értékét, amelyet az asszonyi természet kifejez. A görög Démétér (és latin megfelelője Ceres) a termékenység istennője, a halálon győzelmet arató életet testesíti meg. A Démétér tiszteletére rendezett eleusziszi misztériumok az élet és a halál titkába akarták beavatni résztvevőiket. A frígiai eredetű Magna Mater-kultusz pedig, hasonló természete következtében, valósággal népvallás lett a római császárkor idején. A hatalmas történelmi katalizmák között élő tömegek a termékenység, a megújulás, a folyamatosság istennőjének kultuszában kerestek nyugalmat és egyhülést. Illyés »erkölcstana«, miközben a magyar történelem tanulságait is figyelembe veszi, erre az évezredek hagyományra, morális igényre is utal. A folyamatosan és kitartóan végzett munkát, az emberi élet csendes és áldozatos szolgálatát írja ennek a mitológikus eredetű jelképnek a segítségével erkölcsi kódexének lapjaira.

Illyés munkára alapozott etikájának azonban van egy másik eliga-

zító értelmű jelképe is. A játékra gondolok, amelyről a *Játékszabály* című vers beszél: »Néha az emlék tenyerünkben bizsereg, / karunkban kelt mosolyt és — kedvet / földobni és elkapni: helyretenni / föld és ég dolgait, játékosabb / s így igazságosabb szabály szerint.« A játék, hasonlóan az asszonyi munkához, az emberi tevékenységnek egyféle eredetibb és természetesebb fajtáját jelent; a cselekvésnek azt a formáját és terepét, amelyet nem vett birtokába az erőszak és a hatalmaskodás, s amely éppen ezért az emberi vállalkozásoknak egy humánusabb, szelídebb erkölcsére utal. (A játéknak itt megfogalmazott »etikájához« hasonlót kerestek azok az írók, például Hemingway, akik a sportban, a »fair play« által szabályozott férfias küzdelemben találták meg a humánusabb és természetesebb emberi tevékenység lehetőségeit.)

Annak az eszmei rendnek, amelyet Illyés Gyula a teremtő munka erkölcsé révén megfogalmazott, mindig közösségi oélja van. Hiszen az emberi személyiség, amely az értelmes és türelmes tevékenységben találja meg és fejezi ki magát, sohasem magányos üdvözülést keres, hanem inkább szolgálatot: a szűkebb és a tágasabb közösség javára munkálkodik. A *Minden lehet* verseinek vizsont éppen egy olyan indulat ad különös feszültséget, nyugtalanító erőt, amely a közösségi érzés sérüléseiből támad és táplálkzik. Illyés Gyula hagyományosan »jól érezte magát« a közösségben, a nemzet és az emberiség szűkebb és tágasabb keretei között. Otthon volt ezekben a közösségekben, illetékesnek tudta magát, még ha voltak is vitái velük az idők során. S most ezt az otthonosságot, biztonságot kétségtelenül a szorongás, a veszélytudat váltja fel. Különösen a magyar nyelvűek közösségének sorsa iránt, amelyet az elmúlt ötven esztendő alatt többször is kétségessé tett a történelem.

Illyés nem kevés bizalmatlansággal szemléli a történelem menetét. Úgy érzi, hogy nem mindig a védelemre szoruló kap oltalmat, s nem mindig a humánus érbék nyer igazolást. Dél-Franciaországban, az egykori albigensek földjén járva ekként fogalmazza meg kételyeit és szorongásait: »A múlt század humanizmu-

sa ellustította az agyunkat. Annyit ismételtünk már szólamként az egykori követelményeket, hogy az igazságot nem lehet elfojtani, mert az eszme győz, s így végül is minden igaz ügy diadalmaskodik, hogy: nem készültünk föl eléggé a védelműkre. Az albigensek tragédiája azt példázza, hogy az igazságot el lehet fojtani, hogy az eszme nem győz a pusztá létezésénél fogva, hogy utolsó szálíg ki lehet irtani igaz ügyért küzdő népeket, országokat; hogy egűnkre az Ertelem nem megy föl oly magarejűen, mint a Nap, hanem csak a többség buzgalma árán, s még akkor is pillanatonként tartani kell teljes erővel, teljes éber-séggel.«

S hogy valójában mi is tölti be szívét és agyát, midőn az albigensekről elmélkedik, azt a *Tiszták* színházi előadásának műsorfüzetébe szánt sorai mondják ki. »A darab — olvassuk — egy elpusztult népről szól, de még élő, küszködő népeknek, közösségeknek. S így személy szerint nekünk is. Hiszen — s ez is korunk újdonsága — úgy, mint századunkban, tán soha nem volt az egyén boldogulása, bukása, jó vagy rossz halála annyira beletöltve annak az anyanyelvi, vallási vagy faji közösségnek a sorsába, amely emberré nevelte. Soha nem volt tehát oly sürgető ezeknek a közösségeknek megerősítése, újjáteremtése, áttelekesítése, megemberiesítése. Hősi ábrázolásra méltónak én ma az ilyenért küzdő népek sorsát érzem. Főlösképpen tán hozzátennem, hány-szor átsuhant írás közben gondolataim közt a magyar anyanyelvűek közösségének sok ügye-gondja is.«

A »magyar anyanyelvűek közösségének« gondoljai okozzák a költő szorongásait. Illyés gyakran viaskodik a közösségi tudat megingásának veszélyeivel, a népesedési mutatók aggasztó következményeivel. Azok a problémák, amelyek az írói publicisztika szintjén korábban a *Hajszálgyökerek* című kötet írásaiban (s néhány újabb keletű cikkben, vitáírásban) kaptak megvilágítást és feleletet, most a költészetben jelennek meg. S mivel a lírai alkotás nem követeli meg az érzékelt gondok minden irányú vizsgálatát, e gondok megfogalmazása is szenvedélyesebb, zaklatottabb, jobban mutatja a nyomukban születő kétségbeesést. Ilylyést különösen az a közösségi gond

gyötri, amelyet a magyarság »diaszpórájának« és a szétszóródásban élők »proletarizálódásának« szoktak mondani. Kínlódva gondol arra, hogy anyanyelve a világ nem egy helyén a legszegényebbek, a napszámosok, a szolgák és az utcalányok nyelve lett. Nagyszerű versében: a *Koszorúban* ad számot vergődéseiről: »Fölmagasodni / nem bírhatasz. De lobogsz még, / szél-kaszabolta magyar nyelv, lángjaidat / kigyóként a talaj szintjén iramítva — sziszegvén / néha a kintől, / többször a béna dühtől, megalázott. / Elhagytak szellemeid.« Ez a vers foglalja össze legjobban az új kötet indulatait. Jelen van benne a kétségbeesés, akár a féktelen szenvedély fokán, és a felívelő szolidaritás-tudat, elkötelezettség-érzés, szeretet. Illyés ezzel a korszak egyik sarkalatos fontosságú versét írta meg.

A kétségbeesés olykor féktelennek tetszik a *Minden lehet* verseiben, mintha a biztonság és derű maszkja alól valóban eltörttek volna egy szenvedő és reménytelen arc kínozott és tépett vonásai. A *Halmező* a mindenség végső rendjét leplezi le otromba hazugság gyanánt, mint olyant, amelyben csak az erőnek és a kíméletlenségnek lehet (akár erkölcsi) sikere. Az *Ígéret megszegése* pedig történelmi szorongásokról ad hírt, amelyek a változó események, vérengzések és fenyegetőzések nyomán remegtetik meg a szívet, sötétítik el a képzeletet. A *Minden lehet* mégsem a reménytelenség könyve, inkább a küzdelemé. Ahogy a *Koszorú* a megalázottság és a vergődés fájdalma mellett meg tudta szólaltatni a közösségi elkötelezettség emelkedő szolamát, a filo-

zófiai pesszimizmus mellett is ott van a személyes felelősségvállalásban alakot öltő erkölcsi erő. Illyés, ha megingott biztonsággal is, vállalja a közösségi írástudó hivatását, a magyar költő hagyományos feladatait. »... rábízta ezt a munkát« — vallja a *Névtelen hegyben*, »... azokra nézek — fölfelé — akik / (épp mert úgy értik az írást: reménytelen) / azt határozzák: vegye föl — elsőbbit is — a fegyvert / kilki magában — magába úgy vonulván akár / szabadságharcos a hegyekbe« — hangzik a *Jöembereink halálakor*. S hasonló gondolatokat fogalmaz a *Számadó* vagy *A tél ellen örök forradalomban* is.

A helytállás és a vállalkozás erkölcséből aztán időnként a történelmi bizalom is megszületik. A vere-ségek, a pusztulás látványai és látomásai közben az átfutó, felvillanó remény. A *Cél felé, bár közömbösen* című vers ezt a reménykedést szólaltatja meg: »Egyedül maradtunk végképp, de immár / a vakok ösztönének vigaszában / s türelmében sorsunk iránt — / Így értettük meg, ahogyan a hangok / — főleg a parton surrogó hullámoké — / számolni kezdték, mint igyekeznek / közömbösen is cél felé, / hidegen is dühödött iramban / fáink és házaink között / s ujjaink közt ez az évszázad / roncsaival, hulláival.« Ez a pár sor ellenpontozza a szorongásos vallomásokát, a történelem értelmét szenvedélyesen megkérdőjelező verseket. S tanúsítja azt, hogy az új verseskönyv végső szava mégsem a reménytelenségé, hanem a felelős küzdelemé, amelynek fegyvereit fél évszázada hordozza, használja Illyés Gyula költészete.

POMOGÁTS BÉLA